

DRÖMMEN OM MEDELTIDEN

Olaus Petri kyrka: dess skapare – deras visioner och förebilder.

Instrumentens drottning. Kyrkans orglar presenteras. Av orgelbyggaren och prästen Dag Edholm
Fjärde studiekvällen 6 februari 2012

Olaus Petri kyrka - 100 års orgelhistoria

När byggnadskommittén för den blivande Olaus Petri kyrka diskuterade frågan om orgel i den nya kyrkan, var det naturligt att vända sig till den orgelbyggarfirma, som allt sedan 1861 funnits i staden; E.A. Setterquist & Son, och vars chef Gunnar Setterquist var 3:e generationen orgelbyggare. Den 12/2 1912 skrev man kontrakt med Setterquist och 31/8 gjordes ett tillägg. Som sakkunnig anlätades organisten i Gustav Vasa kyrka i Stockholm, Otto Olsson. Han ansåg att orgeln p.g.a. kyrkans storlek måste ha minst 30 stämmor. Kontraktet omfattade en orgel på 30 stämmor, 2 manualer och pedal. Ritningen till fasaden hade gjorts av kyrkans arkitekt Adolf Kjellström.

Orgeln stod färdig till kyrkans invigning. Den var uppställd på golvet i norra korsarmen. En före 1900-talets början sällsynt placering i svenska kyrkor. Dock med några undantag. 1901 fick den av arkitekt Magnus Dahlander ritade Långbro kyrka sin orgel placerad på norra sidoläktaren. Vid restaureringen av Strängnäs domkyrka 1910 placerade arkitekten Fredrik Liljekvist orgeln på norra sidan i anslutning till koret, och 1913 fick Ferdinand Bobergs Uppenbarelsekyrka i Saltsjöbaden också den orgeln placerad på en läktare söder om koret.

Orgeln fick rörpneumatisk traktur och registratur med de vid denna tid vanliga luftlådorna av Roosewelts system och fristående spelbord. Den var en typisk representant för den senromantiska orgeltypen. Grundtonsmättad klang med stor bredd. Otto Olsson avsynade och var mycket nöjd med arbetet. Men han påpekar ändå i sitt besiktningsutlåtande att orgeln p.g.a. sin instängda placering var klangligt för vek för det stora kyrkorummet.

1938 restaureras kyrkan under ledning av arkitekten Erik Fant. Nu flyttas orgeln upp på västläktaren. Underdelen förändras efter Fants ritningar. Orgelhuset kortas av på djupet och uppställningen av pipverket ändras. Kyrkans dåvarande organist Gunnar Marcusson önskar också en viss klanglig modernisering. 10 stämmor ändras eller byts ut. Alla arbeten utförs av E.A. Setterquist & Son.

I mitten av 1930-talet kom den s.k. orgelrörelsen via Tyskland och senare Danmark till Sverige. Intresset för barockens orgelmusik rörde väg för en återgång till barockorglarnas övertonsrika och mer orgelegna klang. De byten av stämmor som skedde 1938 var en viss förändring i den riktningen. Men i början av 1940-talet väcktes planer på en mer omfattande om- och tillbyggnad av orgeln. De 30 stämmorna förmådde inte fylla upp det stora kyrkorummet. Något som redan Otto Olsson påpekat 30 år tidigare. Ett 3:e manualverk behövdes och orgeln föreslogs nu utökad till 42 stämmor.

1946 skedde om- och tillbyggnaden. Arbetet utfördes av orgelbyggaren Nils Hammarberg från Göteborg. 16 stämmor från gamla orgeln bibehålls, liksom Setterquists luftlådor för Manual I, II och Pedalen. En ny Manual II byggdes till. Traktur och registratur gjordes elektriska. Nytt modernt spelbord med många koppel och kombinationsmöjligheter installerades på läktaren. Nils Hammarberg var en av orgelrörelsens pionjärer i Sverige. Han hade i mitten av 1930-talet tagit över ledningen av sin fars orgelbyggeri och bl.a. studerat i Tyskland. Orgelns klang blev nu barockbetonad. Mer övertonsrik och med mindre grundton.

Under 1940-talet började också synen på kyrkomusik och liturgi förändras. Kören fick nya och viktiga uppgifter i gudstjänsten och det skedde en successiv framflyttning av kören från orgelläktaren i väster till koret. Därmed fanns det behov av ytterligare en orgel i kyrkan. 1956 inköptes en kororgel med 6 stämmor, som levererades av Grönlunds Orgelbyggeri, Gammelstad.

I början av 1970-talet byggdes kororgeln till med en ny pedalstämman, men gudstjänstlivet hade utvecklats och varken klangligt eller musikaliskt räckte den lilla orgeln längre till. Kyrkans organist Bengt Ekhem önskade en större kororgel och man började planera för detta. Kontrakt skevs med Frederiksborgs Orgelbyggeri, Hillerød, Danmark.

Den 5/10 1974 invigdes den nya kororgeln, med 18 stämmor och Trumpetstämman i fasaden. Den hade ritats av orgelbyggare Troels Krohn i Hillerød. Sakkunniga vid orgelbygget var Bengt Ekhem och orgelbyggare Troels Krohn. Den tidigare kororgeln magasinades och flyttas senare till Mäster Olovs kapell i det nya krematoriet.

I början av 1980-talet började den stora orgeln fungera allt sämre. Det elektriska systemet var slitet och omodernt och torkskador har gett otätheter i luftsystemet. Maria Tyresson Hedin som nu var kyrkans organist initierade en utredning om restaurering och ombyggnad. Tanken var att behålla den elektriska spel- och registerstrukturen. Ett förslag lämnades av orgelbyggerifirman Mårtensson i Lund. Allt bevarat pipmaterial från 1912 och en del stämmor från 1946 skulle bibehållas, liksom Setterquists luftlådor. I Manual II skulle däremot Hammarbergs rundbälglåda ersättas med en ny slejflåda med till stor del nyttillverkade stämmor. Antalet stämmor skulle bli 40 och orgeln få ett helt nytt elektriskt system och nytt spelbord. Utredningen pågår under några år och flera anbud tas in. Det blir till sist ändå Mårtenssons Orgelfabrik i Lund som fick uppdraget. Kyrkliga samfälligheten utsåg organisten i Nikolaikyrkan Bengt Larsson till kontrollant.

Under 1980-talet utvecklas ett rikt musikliv i församlingen med många körer. En liten flyttbar orgel för ackompanjemangsuppgifter behövs. 1988 får kyrkan ny sin 3:e orgel, med den 3-stämmiga "kistorgel" på hjul som inköps från den holländska firman J N Breetvelt Orgelbouw.

1990-91 restaureras läktarorgeln och byggs om av Mårtensson enligt tidigare uppgjort program. Enligt anbudet skulle det nya spelbordet utföras "i Setterquists stil". Men så sker bara delvis. Den nya luftlådan för Manual II skulle byggas enligt Roosewelts system i likhet med Setterquists, men Mårtensson byggde i stället en modern slejflåda. Vilken gav pipverket i Manual II en för resten av orgeln främmande klang och tonansats. Tyvärr kompletterades orgeln inte med de två 32'-forts pedalstämmor, Subbas 32' och Kontrabasun 32', som det stora kyrkorummet faktiskt kräver.

I början av 2000-talet började orgeln lida av tekniska fel i det elektriska systemet och både organist och orgelsakkunniga påpekade allt oftare både funktionsstörningarna och de klangliga bristerna fr.a. i Manual II. Man blev allt mer övertygad om att en restaurering och ombyggnad måste till. Ett program gjordes upp av orgelkonsulten Jan H Börjesson i Göteborg och Åkerman & Lunds orgelbyggeri i Knivsta erhöll uppdraget. Orgeln kommer att byggas ut till 46 stämmor med det senromantiska klangidealet från 1912 som grund. Manual II kommer att få en ny luftlåda, byggd på samma sätt som de ursprungliga. Ett riktigt Setterquistspelbord kommer att installeras. Det är byggt 1928 och har tillhört den förra orgeln i Härnösands domkyrka.

När orgeln är ombyggd och färdig kommer den att fylla det här kyrkorummet med märgfulla klanger precis så som Otto Olsson tänkte sig för 100 år sedan, men som det inte blev den gången.

Setterquistorgeln i Örebro Olaus Petri. Foto: Agneta Larsson